

Zbigniew Małysz

ORCID: 0000-0003-0926-1429

Wyruszając w nieznane: ale czy na pewno? Między teorią a praktyką „pisarstwa naukowego” pracy dyplomowej (na przykładzie psychologii)

Abstract

Zbigniew Małysz, *Wyruszając w nieznane: ale czy na pewno? Między teorią a praktyką „pisarstwa naukowego” pracy dyplomowej (na przykładzie psychologii)* [Heading towards the unknown, is it? Between the theoretical and practical aspects of a diploma thesis being “written in a scientific manner” (as illustrated by psychology)]. *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja* nr 1(27) 2025, Poznań 2025, pp. 77–100, Adam Mickiewicz University Press. ISSN (Online) 2719-2717, ISSN (Print) 2300-0422. <https://doi.org/10.14746/kse.2025.27.1.5>

The article focuses on the relationship between the (scientific) theory and practice of preparing a diploma thesis in academic education (specifically, in the field of social sciences, as illustrated by psychology). The study presented here is of a methodological and synthesizing nature/aims, and was prepared: (a) to fill the research gap observed in this area (especially in the absence of studies indicating the location of a (good) scientific theory on the Internet), (b) using the analytical-synthetic method and the existing data analysis method.

The author discusses here a wide spectrum of aspects pertaining to such analytical problems as: (1) the essence and functional significance of a scientific theory (in science), (2) the location of a (good) scientific theory in the subject matter literature, (3) how to apply a scientific theory (while preparing a diploma thesis), (4) the location of a scientific theory in online scientific search engines, (5) the methodology problems essential for the process of preparing a diploma thesis.

Keywords

science; scientific theory; scientific writing/manner; diploma thesis; master's thesis; psychology; scientific writing methodology

Wprowadzenie

Przygotowywanie i obrona pracy licencjackiej czy też magisterskiej (uogólniając: pracy dyplomowej) stanowi „szczytowy etap rozwoju «naukowego»” większości

studentów uczelni wyższych. Zasadniczo jest ona tożsama z uzyskaniem *de iure* kwalifikacji formalno-prawnej do wykonywania pracy zawodowej, do której mają przygotowywać przedmiotowe studia wyższe (z zakresu danej dziedziny i dyscypliny naukowej – przykładowo: psychologii, socjologii, pedagogiki czy też kulturoznawstwa itd.)¹.

W tzw. świadomości potocznej/społecznej pracę dyplomową uznaje się za pracę „naukową” sensu stricto – jakkolwiek nie jest to (do końca) prawda.

Praca dyplomowa ma na celu formalne wykazanie i potwierdzenie kompetencji merytorycznej osób ją przygotowujących do „poprawnego funkcjonowania” w zakresie wiedzy aktualnie obowiązującej (uważanej za najbardziej wartościową) w danym zakresie przedmiotowym wiedzy ludzkiej (tj. dyscyplinie naukowej) poprzez wykazanie się – pod opieką naukową promotora – umiejętnością poprawnego przeprowadzenia procesu badawczego (doboru i analizy literatury przedmiotu, zaprojektowania i przeprowadzenia badań własnych/znajomości metod zbierania danych², a także – mniej lub bardziej podstawowej – analizy i opisu wyników badań własnych oraz wyciągnięcia na ich podstawie trafnych wniosków)³. Nie jest to

¹ Pojęcie *kwalifikacje* oznacza: „wyszkolenie i uzdolnienia potrzebne do pełnienia jakiejś funkcji lub wykonywania jakiegoś zawodu” (<https://sjp.pwn.pl/slowniki/kwalifikacja.html>), a *kompetencja*: „1. «zakres uprawnień urzędu lub urzędnika do zajmowania się określonymi sprawami i podejmowania dotyczących ich decyzji»; 2. «zakres czyjejś wiedzy, umiejętności i doświadczenia»; 3. «zdolność komórek do reagowania na określone bodźce»; 4. daw. «pensja dożywotnia wypłacana przez rząd za skonfiskowane dobra»” (<https://sjp.pwn.pl/szukaj/kompetencje.html>). Najbardziej ogólnie rzecz ujmując, pojęcie *nauka* oznacza: „1. «ogół wiedzy ludzkiej ułożonej w system zagadnień; też: dyscyplina badawcza odnosząca się do pewnej dziedziny rzeczywistości»; 2. «zespół poglądów stanowiących usystematyzowaną całość i wchodzących w skład określonej dyscypliny badawczej»; 3. «uczenie się lub uczenie kogoś»; 4. «pouczenie, wskazówka»; 5. «kazanie kościelne»” (<https://sjp.pwn.pl/slowniki/nauka.html>). Na temat istoty i znaczenia funkcjonalnego pojęcia nauki oraz klasyfikacji nauk (w polskojęzycznej literaturze przedmiotu) patrz szerzej: Grabowski, 1998; Grobler, 2008; Heller, 1992; Kamiński, 1961; Kmita, 1976; Kotowa i Such, 1995; Krajewski i Strawiński, 1993; Nagel, 1961; Ossowski, 1967; Popper, 1977, 1992; Such, 1973, 1975; Such i Szcześniak, 1997.

² **Metoda naukowa stanowi przepis, sposób „robienia nauki”/przeprowadzania procesu badawczego w nauce** (sic!). Na temat istoty i znaczenia funkcjonalnego *metody naukowej* w nauce patrz szerzej: Bronk, 2006; Bronk i Walczak, 2019; Cleland, 2011; Czupryński, 2023; Gower, 1997; Kawa, 2013; Sadowski i Szydlik, 2016; Tiuhtin, 1983.

³ Jakkolwiek przedmiotowy zakres ww. kompetencji merytorycznej jest różnorodnie rozumiany przez różnych autorów/przedstawicieli odmiennych nurtów „uprawiania” (dydaktyki i praktyki) psychologii. Przykładowo: dr hab. Adam Tarnowski, prof. UMK (dyrektor Instytutu Psychologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu) podkreśla w tym kontekście fakt, iż: „Realizując «praktykę opartą na dowodach» psycholog powinien śledzić i aktualizować wiedzę, a także umieć samodzielnie oceniać wartość materiałów naukowych, z których korzysta. Powinien także umieć, stosując narzędzia naukowe, badać i oceniać na własną rękę swoją własną działalność [...]” (prywatna e-mailowa korespondencja naukowa z dr. hab. Adamem Tarnowskim, prof. UMK, z dnia 6 stycznia 2024 roku).

więc cel stricte naukowy (tj. poznawanie i tworzenie nowej wiedzy)⁴, a raczej od-
twórczy o charakterze metodyczno-syntetyzującym dotychczasowe „osiągnięcia
naukowe” autora/-ki opracowania. Jakkolwiek **wskazane byłoby, aby przedmio-
towa praca wniosła coś nowego do danej dziedziny wiedzy/nauki jako takiej.**

W powyższym kontekście piszący niniejsze słowa skoncentruje się na – skąd-
inąd fundamentalnym – problemie istoty, znaczenia i zastosowań praktycznych
(użyteczności praktycznej) tzw. teorii naukowej w kontekście próby przybliżenia
Czytelnikowi/-czce odpowiedzi na następujące pytania problemowe:

1. Czym jest teoria naukowa?
2. Gdzie można znaleźć dobrą teorię naukową?
3. Jak korzystać z teorii naukowej (przy przygotowywaniu pracy dyplomo-
wej)?
4. Z czego (i Jak?) korzystać w Internecie w trakcie przygotowywania części
teoretycznej pracy dyplomowej?
5. Na jakie kwestie zwracać uwagę (przy przygotowywaniu pracy dyplomo-
wej)?

Mając powyższe na uwadze, a także wykształcenie, zainteresowania naukowe
oraz miejsce działalności naukowo-badawczej autora niniejszego opracowania
oraz jego tematykę (zarysowaną w tytule) **przedmiot dalszych analiz stanowić
będzie istota i znaczenie funkcjonalne teorii naukowej w procesie przygotowy-
wania pracy dyplomowej z dziedziny nauk społecznych w dyscyplinie nauko-
wej psychologia.**

1. Istota teorii naukowej (w procesie przygotowywania pracy dyplomowej)

Analiza leksykalno-etymologiczna pojęcia *teoria* wskazuje, iż jest ono rozumiane
jako: „1. «całościowa koncepcja zawierająca opis i wyjaśnienie określonych zja-
wisk i zagadnień; też: czyjakolwiek koncepcja na określony temat»; 2. «dział nauki

Mając powyższe na uwadze oraz systematyzacyjny charakter niniejszego tekstu, piszący niniejsze
słowa pozwoli sobie wskazać, iż przedstawiona powyżej problematyka z konieczności upraszcza
ww. zagadnienie, co wynika z: (a) koncepcji merytoryczno-strukturalnej niniejszego tekstu oraz
(b) niezależnych od niego ograniczeń długości tekstu, a także (c) jego dydaktyczno-metodycznego
wydźwięku/tematyki.

⁴ *Nauka to procesualna obiektywizacja ludzkiego poznania za pomocą metody naukowej
celem wytworzenia maksymalnie (poznawczo/treściowo) nośnych uogólnień (wiedzy, teorii na-
ukowych) (sic!).*

o literaturze, kulturze, sztuce itp. zajmujący się systematyzowaniem pojęć i twierdzeń leżących u podstaw tych dziedzin»; 3. «teza jeszcze nieudowodniona lub nieznajdująca potwierdzenia w praktyce» (<https://sjp.pwn.pl/slowniki/teoria.html>), a zajmuje się nią (w tzw. przeświadczeniu społecznym) *teoretyk* rozumiany jako: „1. «naukowiec biegły w teorii jakiejś nauki»; 2. «ktoś, kto ma tylko teoretyczną wiedzę z jakiejś dziedziny, ale nie umie zastosować jej w praktyce»; 3. «człowiek mający skłonność do ujmowania spraw wyłącznie pod kątem teorii»” (<https://sjp.pwn.pl/szukaj/teoretyk>), a więc osoba na wskroś teoretyczna (ergo: nieumiejąca nic praktycznego).

W życiu potocznym pojęcie teorii jest rozumiane jako przeciwieństwo tzw. praktyki, definiowanej jako: „1. «świadome, celowe działanie wykonywane regularnie»; 2. «doświadczenie, umiejętności zdobyte dzięki takiemu działaniu»; 3. «prowadzenie samodzielnej działalności w zawodzie lekarza lub prawnika»; 4. «przyjęty w codziennym życiu sposób robienia czegoś»; 5. «okres nabywania wprawy w jakimś zawodzie; też: okres odbywania stażu w jakiejś instytucji»” (<https://sjp.pwn.pl/szukaj/praktyka.html>). Zajmuje się nią *praktyk* rozumiany jako: „1. «ktoś, kto nabył wiedzę i umiejętności w jakiejś dziedzinie przez doświadczenie»; 2. «ktoś, kto uprawia czynnie swój zawód»” (<https://sjp.pwn.pl/sjp/praktyk;2572279.html>). Co więcej, w rozumieniu potocznym (zwyczajowym – ogólnie mówiąc): **teoria jest przeciwieństwem praktyki** i oznacza sferę nieważną, nieużyteczną i niepotrzebną w – nomen omen – praktyce życia codziennego.

Powyższe rozumienie pojęcia *teoria* w odniesieniu do nauki (rozumianej jako jeden z rodzajów ludzkiej działalności/wiedzy) jest jednakże błędne i – ze swej natury – zniekształcające istotę i znaczenie teorii naukowej dla wiedzy naukowej (oraz przygotowywania i pisania prac dyplomowych).

Proste przeciwstawienie teoria vs praktyka jest nieadekwatną metaforą, jeśli chodzi o tzw. teorie naukowe. **Teoria naukowa stanowi okulary (bądź lunetę czy też lupę), przez których pryzmat naukowiec(-czyni)/magistrant(ka)/licencjusz(ka) widzi (a przynajmniej: winien/-na widzieć) i interpretuje świat oraz zależności go dotyczące (sic!).**

Zgrabnie i elegancko problem powyższy ujmują Barbara i Philip Newmanowie (2024), pisząc:

Teoria to logicznie powiązany system pojęć, który pomaga wyjaśnić obserwacje i przyczynia się do rozwoju zasobów wiedzy w danym obszarze. [...] Aby pewien zbiór wiedzy osiągnął poziom formalnej teorii naukowej, musi być poparty wieloma dowodami, w tym wynikami systematycznych eksperymentów i obserwacji [...] Formalna teoria naukowa to zbiór powiązanych z sobą stwierdzeń, w tym założeń, definicji i hipotez, które wyjaśniają i interpretują obserwacje. Funkcją tego zestawu powiązanych ze sobą stwierdzeń

jest opisanie nieobserwowalnych struktur, mechanizmów lub procesów i powiązanie ich ze sobą w celu wyjaśnienia obserwowalnych zdarzeń [podkr. Z.M.] (Newman i Newman, 2024, s. 6).

W tym kontekście można dalej zapytać: *Jakie elementy składowe wyróżniają badania naukowe spośród innych rodzajów aktywności ludzkiej?* Na pytanie to odpowiedź znajdziemy także w opracowaniu wyżej cytowanych autorów, którzy wskazują:

W badaniach naukowych można wyróżnić trzy zasadnicze i powiązane ze sobą elementy: obserwację, teorię i praktykę. Systematyczne, naukowe obserwacje opisują to, co się wydarza; teorie naukowe wyjaśniają, jak i dlaczego się to wydarza. Z kolei praktyka jest zastosowaniem obserwacji i teorii do stworzenia lub wdrożenia określonych działań, które mają na celu zapobieganie problemom, modyfikowanie zachowań, chronienie zdrowia publicznego albo poprawianie funkcjonowania ludzi. (Newman i Newman, 2024, s. 3)

Mając powyższe na uwadze, pamiętać należy, że w kontekście „działania” nauki teoria spełnia trzy funkcje: (a) opisową, (b) eksplanacyjną i (c) predykcyjną (czy też – jak kto woli – eksplanacyjno-predykcyjną)⁵, **dając uczonemu/badaczowi pewne INSTRUMENTARIUM TEORETYCZNE⁶, przez którego „szkiełko i oko” widzi on/-a, opisuje i interpretuje świat oraz zależności go/ją dotyczące** (operacjonalizuje i mierzy konstrukty/zjawiska go/ją interesujące)⁷.

Zatem winno się tu wskazywać (mając na uwadze kryterium tzw. dobroci teorii naukowej czy też – stricte rzecz biorąc – przełożenie na praktykę – jej użyteczność/moc predykcyjną), iż: **W nauce teoria nie jest przeciwieństwem praktyki,**

⁵ Współcześnie coraz częściej podkreśla się istotę i znaczenie czwartej (nowej?) funkcji działalności naukowej określanej jako: (d) funkcja ewaluacyjna („sprawdzająca” i/lub „polepszająca/uspawniająca” efektywność funkcjonowania danej sfery życia człowieka).

⁶ „Teorie ukierunkowują badania, pomagają interpretować zachowania i wspomagają projektowanie interwencji. [...] Tworzą one nasze wyobrażenia na temat znaczenia określonych zachowań, poszerzają rozumienie celu i potencjału złożonego ludzkiego funkcjonowania, otwierają drogi do badania i ukierunkowywania naszych doświadczeń” (Newman i Newman, 2024, s. XV, 3). Zatem, jak dla lekarza/-rki stetoskop, fryzjera/-ki nożyczki, kucharza/-rki walek kuchenny, a dla stolarza młotek *są narzędziami* wykorzystywanymi w pracy codziennej, **tak dla naukowca teoria naukowa jest narzędziem (sic!) pracy.**

⁷ „Przed wszystkim badacz musi przetłumaczyć swoje hipotezy na język obserwacyjny, czyli język jawnych operacji badawczych, w tym – operacji pomiarowych. Zabieg ten nazywamy **operacjonalizacją**. [...] **Zmienna to właściwość, która się zmienia w porównaniach międzyosobniczych** [podkr. Z.M.]. Każda osoba [badana – Z.M.] otrzymuje tylko jedną wartość badanej zmiennej, choć wiele osób może otrzymywać tę samą wartość. [...] Stwierdzając, jaką wartość przyjmuje dana zmienna u konkretnej osoby, dokonujemy pomiaru. **Operacjonalizacja zatem to w gruncie rzeczy ustalenie, jakimi zmiennymi będziemy się posługiwać w naszym badaniu, a pomiar to ustalenie wartości tych zmiennych u konkretnej osoby badanej** [podkr. Z.M.]” (Nęcka, 2023, s. 65, 66).

a jej podstawą! Ergo: Teoria naukowa jest podstawą do wyprowadzania działań praktycznych (w tym badań empirycznych) (sic!). I, jak prosto i elegancko wskazuje Edward Nęcka (1953–):

Oprócz wyjaśnień, teoria dostarcza nam predykcji empirycznych. [...] Od teorii wymaga się bowiem – aby była prawdziwa, tzn. – w uproszczeniu – wewnętrznie spójna i niesprzeczna z faktami empirycznymi. Trzeba jednak pamiętać, że i teorie naukowe są tworam i upraszczającymi rzeczywistość. [...] Istotą teorii jest idealizacja, czyli przedstawienie wybranego fragmentu rzeczywistości w sposób uproszczony, wyidealizowany. (Nęcka, 2023, s. 60, 61, 63)

Mając powyższe na uwadze, analiza literatury przedmiotu bazująca na ww. kryterium *dobroci/użyteczności teorii naukowej* wskazuje, co następuje:

Teoria pozwala formułować przewidywania, postulowane w hipotezach, a następnie weryfikowane, czyli testowane w badaniach. [...] W sumie można powiedzieć, że **teoria dostarcza narzędzi rozumienia rzeczywistości w postaci modelu, określonej terminologii, zasad gromadzenia danych i łączenia faktów oraz hipotez do przetestowania** [podkr. Z.M.]. (Oleś, 2013, s. 32)⁸

I dalej:

Udowodniona hipoteza staje się twierdzeniem, a układ wzajemnie powiązanych i niesprzecznych twierdzeń dotyczących wybranego problemu lub obszaru tematycznego stanowi podstawę utworzenia teorii naukowej [podkr. Z.M.]. [...] Teoria musi operować swoistym językiem, czyli terminologią, co sprawia, że uczony musi podjąć wysiłek zdefiniowania wszystkich ważnych dla teorii pojęć⁹. Ponadto teoria często wymaga podjęcia założeń niepodlegających dowodzeniu, które w naukach formalnych noszą nazwę aksjomatów. W naukach empirycznych założenia wstępne mogą przybrać postać ustaleń meta-

⁸ „Jednak ważnym aspektem każdej naukowej teorii jest to, że jest ona postrzegana jako **tymczasowa** i otwarta na rewizję na podstawie nowych obserwacji. Teorie naukowe różnią się od przekonania. Są tworzone ze zrozumieniem, że nowe oprzyrządowanie, nowe obserwacje i nowe spostrzeżenia mogą zaowocować nowymi, bardziej zintegrowanymi i lepszymi wyjaśnieniami” (Newman i Newman, 2024, s. 9). Idąc powyższym tokiem rozumowania, trzeba mieć na uwadze/pamiętać, iż **każda teoria naukowa jest tymczasowa, dostarczając – mniej lub bardziej – adekwatnej terminologii jako narzędzia opisu rzeczywistości, dopóki nie ulegnie sfalsyfikowaniu lub zdeaktualizowaniu** – tj. dopóki nie powstanie bardziej złożona teoria lepiej tłumacząca dany fenomen/zjawisko.

⁹ „Teorie naukowe oraz modele teoretyczne składają się z pojęć, założeń i twierdzeń” (Nęcka, 2023, s. 64). Sama zaś „Teoria określa **obszar**, do którego się odnosi, taki jak poznanie, język, uczenie się, motywacja czy rozwój tożsamości, oraz proponuje opis cech tego obszaru i warunków, mogących przyczynić się do zmian w nim, zarówno mających charakter «dojrzwiania», jak i «zaburzeń», do których dochodzi w określonym czasie. [...] Chociaż zasady przedstawione w ramach jednej teorii mogą mieć znaczenie dla innego obszaru wiedzy, to jednak dana teoria jest oceniana pod kątem obszaru, który pierwotnie miała wyjaśnić. [...] Aby ocenić teorię trzeba najpierw zrozumieć, jakie są jej założenia” (Newman i Newman, 2024, s. 7, 8).

teoretycznych (założenia co do sposobu budowania teorii) lub metodologicznych (założenia na temat sposobu prowadzenia badań). **Zadaniem teorii jest dostarczenie wyjaśnień dla faktów [...]** [które – Z.M.] **są widoczne, ale niezrozumiałe same przez się. Teoria jest niewidoczna, ale dopiero ona nadaje sens temu, co potrafimy zaobserwować i opisać** [podkr. Z.M.]. (Nęcka, 2023, s. 60)

Najprościej można to opisać/rozumieć następująco:

Teoria naukowa X wyjaśnia i przewiduje dane zjawisko Y. Jeśli owo zjawisko Y nie zostało poprawnie przewidziane po zaistnieniu koniecznych i wystarczających jego przesłanek wg teorii X (istniejąca teoria została – elegancko rzecz ujmując – sfalsyfikowana) – winna nastąpić¹⁰:

- a) **korekta treściowa teorii ($X \rightarrow X'$) lub**
- b) **użycie innej teorii ten fenomen przewidującej i wyjaśniającej ($\neg X$) lub**
- c) **stworzenie nowej teorii (Z) inaczej tłumaczącej/opisującej rzeczywistość i przewidującej przyszłe stany rzeczy lub zjawiska oraz zależności między nimi zachodzące.**

Powyższe twierdzenia/opisy istoty i znaczenia funkcjonalnego teorii naukowej mają bardzo praktyczne przełożenie na proces przygotowywania pracy dyplomowej, który (dla ułatwienia odbioru wywodu) zostanie przedstawiony poniżej w czterech punktach:

- I. **Teoria (naukowa) stanowi ramę teoretyczną (czy też – jak kto woli: koncepcyjną, teoretyczno-koncepcyjną) wszelkich prac (a zwłaszcza prac dyplomowych) na studiach wyższych.** Samą istotę studiowania można w tym kontekście ująć dwojako: (a) jako **proces zdobywania nowej wiedzy** i (b) jako **ćwiczenie oraz rozszerzanie swojej percepcji** na nowe klasy zjawisk, przedmiotów, procesów, zależności opisujących świat (jego strukturę i dynamikę) itd.
- II. **Znajomość i obecność, adekwatne dobranie czy też opisanie (najlepiej swoimi słowami – tzw. mową wiązaną) odpowiednich teorii przedstawiających w ramach danej dyscypliny naukowej istotę poruszanego w tytule pracy problemu badawczego¹¹ świadczy o nabyciu przez osobę**

¹⁰ **Wspólne zaistnienie wymienionych tu zjawisk (zwłaszcza gdy idzie o stworzenie nowej teorii) – na tzw. metateoretycznym poziomie analitycznym – prowadzi do/znane jest pod nazwą tzw. rewolucji naukowych** (patrz szerzej: Andersen i in., 2006; Devlin i Bokulich, 2015; Feyerabend, 1975, 1978, 1984, 1987, 1991, 2016; Kuhn, 1970; Lakatos, 1976, 1977, 1978; Lakatos i Musgrave, 1970; Popper, 1945, 1957, 1959, 1963, 1973, 1982, 1994).

¹¹ **Konieczność z podaniem źródeł (sic!).** W odniesieniu do psychologii w standardzie Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego/American Psychological Association (patrz: American Psychological Association, 2020; Harasimczuk i Ciecuch, 2012; Skimina i in., 2022).

piszącą pracę dyplomową adekwatnego rozeznania w swojej dyscyplinie naukowej, które stanowi *clue studiów wyższych* (współcześnie de facto studia – zwłaszcza z zakresu nauk społecznych – niestety nie uczą fachu, lecz dają (a przynajmniej powinny dawać) horyzonty intelektualne, wiedzę, umiejętność krytycznego myślenia oraz wyszukiwania, przetwarzania i – po części – wykorzystywania informacji dla różnych celów).

III. Analiza przedstawionej w pierwszej części pracy dyplomowej teorii naukowej powinna prowadzić do trzech działań (patrz: część metodologiczna pracy dyplomowej):

- 1) **znaleźnienia luk badawczych i/lub**
- 2) **weryfikacji (względnie: sfalsyfikowania) jej prawdziwości (użyteczności naukowej) dla rozwiązywania danego problemu badawczego i/lub**
- 3) **wykazania konieczności zmiany** (ww. luk badawczych i/lub rozbieżności teoretyczno-koncepcyjnych) **samej teorii** poprzez postawienie adekwatnego, nośnego i wartościowego (a przy tym możliwego do przebadania na danym etapie rozwoju wiedzy/metodologii/piszącego) problemu badawczego (pytania lub twierdzenia do zweryfikowania; poziomu ogólnego, jak i szczegółowego – w zależności od przyjętej na danej uczelni szczegółowej metodyki przygotowywania prac dyplomowych), a w jego zakresie postawienia hipotez (autorskich uzasadnionych przypuszczeń w zakresie analizowanej tematyki na podstawie analizy ww. teorii naukowej oraz literatury przedmiotu, a zwłaszcza: zawartego tamże stanu wiedzy) i – w dalszej kolejności – owskaźnikowania ww. hipotez (wskazania warunków, sposobu i poziomu ich potwierdzenia/względnie: sfalsyfikowania).

IV. Część empiryczna pracy dyplomowej stanowi w tym kontekście *własny wkład* autora/-ki pracy do rozwoju nauki – względnie: uzyskania tytułu zawodowego magistra (licencjusza/-ki) – a przez to uzyskania formalnego wykształcenia wyższego (formalnej zdolności prawno-procesualnej do pracy w danym zawodzie – w przypadku psychologii jest to o tyle istotne, iż tylko formalne uzyskanie tytułu zawodowego magistra psychologii daje pełną prawną możliwość korzystania z testów psychologicznych¹² zgodnie ze współcześnie istniejącym

¹² „T e s t p s y c h o l o g i c z n y jest to narzędzie pozwalające na uzyskanie takiej reprezentatywnej próbki zachowań, o których można przyjąć (np. na podstawie założeń teoretycznych lub związków empirycznych), że są one wskaźnikami interesującej nas cechy psychologicznej. Jest to narzędzie obiektywne, wystandaryzowane, trafne, rzetelne i znormalizowane, wyposażone w reguły

w Rzeczypospolitej Polskiej stanem prawnym – na dzień 1 października 2025 roku)¹³.

2. Pragmatyczno-formalna lokalizacja (dobrej) teorii naukowej (w procesie przygotowywania pracy dyplomowej)

Problem formalnego zlokalizowania (użytecznej) teorii naukowej celem przygotowania pracy dyplomowej (z zakresu psychologii, nauk społecznych itp.) stanowi de facto najprostszą część procesu przygotowywania części teoretycznej pracy dyplomowej.

Teoria naukowa jest zlokalizowana (i opisana) w podręcznikach akademickich (dotyczących danej sfery badawczo-analitycznej nauki/psychologii i badań w ich zakresie) oraz w monografiach (rzadziej: artykułach) problemowo-badawczych poświęconych dogłębnemu opisaniu i wyjaśnieniu danej (sub)discypliny wiedzy/praktyki psychologicznej/psychospołecznej.

Istnieją trzy – najbardziej ogólne – sposoby znalezienia teorii naukowej stanowiącej podstawę przygotowywania części teoretycznej pracy dyplomowej

obliczania wartości mierzonej cechy psychologicznej oraz jasno określające zakres i rodzaj dopuszczalnych zachowań ze strony diagnosty. Nadto, badanie testowe to taka sytuacja, w której osoba badana uczestniczy dobrowolnie, świadoma celu, jakim jest jej ocena” (Hornowska, 2001/2017, s. 22).

¹³ Gwoli rzetelności badawczej nadmienić należy, iż w tzw. celach marketingowo-sprzedażowych Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego wprowadziła podział na trzy kategorie testów psychologicznych: „A – testy dla psychologów; dla innych specjalistów; A+ – testy dla psychologów; dla innych specjalistów po ukończonym szkoleniu z zakresu konkretnego testu; B1 – testy dla psychologów; dla innych specjalistów po ukończonym ogólnym szkoleniu z psychometrii zakończonym egzaminem; B2 – testy dla psychologów; dla innych specjalistów po ukończonym ogólnym szkoleniu z psychometrii zakończonym egzaminem, a następnie szkoleniu z zakresu konkretnego testu (lub grupy podobnych testów); C – wyłącznie dla psychologów” wraz z wymogiem: (a) szkolenia z psychometrii lub (b) z danego testu dla tzw. niepsychologów (<https://www.practest.com.pl/sklep/testy>).

Co bardziej zgryźliwi (realnie myślący?) psychologowie wskazują, iż jest to kolejny dowód na prawdziwość znanej łacińskiej sentencji przypisywanej cesarzowi Wespazjanowi (właściwie: Titus Flavius Vespasianus; 9–79): *Pecunia non olet* (zainteresowanego Czytelnika/-czkę uprasza się o zapoznanie się opisem powstania ww. powiedzenia w ramach Wikipedii, która – jak się wydaje – trafnie odzwierciedla obserwowalny współcześnie kierunek zmian w empirycznym „uprawianiu” psychologii w Polsce – zwłaszcza gdy chodzi o problem dystrybucji testów psychologicznych, a w dalszej kolejności jakości ich opracowania). Z kolei badacze mający związek z naukami ekonomicznymi wskazują, iż jest to dowód na prawdziwość prawa Grashama–Kopernika i postępującą merkantylizację empirycznego „uprawiania” psychologii w Polsce wg innej znanej łacińskiej sentencji: *Pecunia regit mundum*.

z zakresu psychologii (oczywiście koniecznym elementem jest tu przejawianie przez autora/-kę przedmiotowych zainteresowań w zakresie analizy danej tematyki badawczej oraz choćby minimalny zakres orientacji w danej tematyce teoretyczno-badawczej, a także chęć do pracy – o którą obecnie – niestety – coraz trudniej u współczesnych „studentów”):

- 1) **podręczniki i monografie naukowo-problemowe przerabiane na studiach;**
- 2) **wskazania prowadzącego seminarium magisterskie/licencjackie;**
- 3) **samodzielne poszukiwania tekstów źródłowych w bibliotekach oraz – coraz popularniejszych – (uniwersyteckich) repozytoriach internetowych.**

W powyższym kontekście trzeba także pamiętać, że różne teorie naukowe mają różny poziom aplikowalności/użyteczności dla rozwiązywania problemów praktycznych – w związku z czym **różni autorzy** (tak teoretycy, jak i praktycy badań społecznych) **opracowali zestawienia mniej lub bardziej adekwatnych kryteriów oceny dobroci teoretyczno-koncepcyjnej danej teorii naukowej**. Są nimi (za: Oleś, 2013, s. 34–36; Newman i Newman, 2024, s. 7):

- **szeroki zakres stosowalności i wierność; prostota i oszczędność oraz znaczenie dla badań i użyteczność** (Pervin i John, 2002, za: Hall i Lindzey, 1990) – „[...] jednocześnie teoria ma być otwarta na możliwość falsyfikacji hipotez, czyli powinna być tak skonstruowana, by dało się stawiać hipotezy podatne na weryfikację i falsyfikację” (Oleś, 2013, s. 34);
- **możliwość prowadzenia zarówno opisowych, jak i wyjaśniających badań; weryfikowalność; możliwość (u)porządkowania obserwacji; możliwość wyznaczania działań zmierzających do rozwiązania danego problemu analitycznego; wewnętrzna spójność; oszczędność** (Feist i Feist, 1998, s. 8–11);
- **wszechstronność; prostota; spójność; testowalność; trafność empiryczna; użyteczność; twórczość** (McAdams, 1994, s. 35–36, za: Epstein, 1973; Gergen, 1982);
- **logiczność; wewnętrzna spójność; nieskomplikowanie/oszczędność [pojęciowo-opisowa – Z.M.]; możliwość weryfikacji; integrowanie w sobie wyników wcześniejszych badań; odnoszenie się do względnie szerokiego obszaru nauki** (Newman i Newman, 2024, s. 7, 8–10).

Niejako rekapitułując powyższe, Piotr K. Oleś (1955–) wskazuje za Randym J. Larsenem i Davidem M. Bussem (2005), co następuje:

Teoria, dobra teoria: (1) wyznacza kierunki badań, pozwala stawiać nowe pytania i formułować hipotezy; (2) pozwala porządkować wyniki empiryczne i interpretować je w sposób logiczny, spójny i jednoznaczny; (3) stanowi podstawę przewidywań; (4) może (choć

nie musi) mieć aplikacje w postaci nowych metod badawczych, diagnostycznych, szkoleniowych lub terapeutycznych. By cele te mogły zostać spełnione, teoria powinna być: (1) *w s z e c h s t r o n n a*, czyli odnosić się do możliwie szerokiego zakresu zjawisk; (2) *m i e ć w a r t o ś ć h e u r y s t y c z n ą*, czyli powinna prowadzić do odkrywania nowych problemów i nowych sposobów ich rozwiązywania; (3) *t e s t o w a n a*, czyli podatna na proces empirycznej weryfikacji hipotez; (4) *p r o s t a i k l a r o w n a*, co oznacza zrozumiałą i nieskomplikowany sposób wyjaśniania; (5) *n i e s p r z e c z n a* z wiedzą pochodzącą z dziedzin pokrewnych [...]. (Oleś, 2013, s. 419–420)

3. (Ogólne) prawidłowości i sposoby korzystania z teorii naukowej (przy przygotowywaniu pracy dyplomowej)

Najbardziej ogólnie rzecz biorąc, **każda praca dyplomowa, aby była NAUKOWA** (przynajmniej w zachodnim, anglo-europejskim podejściu do „uprawiania” Nauki, ang. *Science* – przez duże „N”/„S”), **musi zawierać w sobie następujące części/elementy składowe (możliwe do podzielenia na dwie części wyższego rzędu: podstawy teoretyczne badań własnych [punkt „a”] i badania empiryczne [punkty „b” i „c”]):**

- a) część teoretyczną (teoretyczno-koncepcyjną) [poprzedzoną przez: stronę tytułową, spis treści i wstęp];
- b) metodologię badań własnych;
- c) analizę wyników badań własnych i
- d) podanie źródeł (bibliografii) w kolejności alfabetycznej (w przypadku psychologii: z zastosowaniem tzw. standardów APA);
- e) aneksy (o ile będzie to konieczne/potrzebne dla lepszego zilustrowania/zrozumienia przedstawionych w pracy treści).

Jak zostało już powyżej wspomniane, **teoria naukowa stanowi pewnego rodzaju instrumentarium, przez które badacz/-ka spostrzega i interpretuje świat i zjawiska/zależności w nim zachodzące** (albo inaczej rzecz ujmując: **teoria naukowa pełni funkcję okularów, lunety czy też lupy, przez które badacz/-ka widzi – i interpretuje – dany, interesujący go/ją, wyinek rzeczywistości**)¹⁴.

¹⁴ Można tu zapytać: *Jak ludzie widzą i interpretują świat?* W kontekście tematyki niniejszego opracowania odpowiedź na powyższe pytanie jest następująca: (a) zwyczajny człowiek widzi i interpretuje świat w zwykły sposób; (b) kobieta jak kobieta; (c) mężczyzna jak mężczyzna; (d) **naukowiec zaś widzi i interpretuje świat przez pryzmat teorii naukowej i związanych z nią: metody oraz metodologii** (sic!). I dalej (uszczegóławiając): (a) psycholog przez pryzmat teorii psychologicznych; (b) socjolog przez pryzmat teorii socjologicznych; (c) pedagog przez pryzmat teorii pedagogicznych-

Mając powyższe na uwadze, konieczne jest, aby w **pierwszej części pracy dyplomowej** (tj. części – **nomen omen** – **teoretycznej**) **umieścić przedmiotową część teoretyczną, w której autor/-ka wykazuje się wiedzą teoretyczno-koncepcyjną z zakresu danej dziedziny i dyscypliny naukowej oraz umiejętnością doboru właściwej** (najbardziej trafnej, użytecznej, adekwatnej pod względem teoretyczno-koncepcyjnym) **teorii naukowo-badawczej**. Względnie: **wykazuje się znajomością różnych teorii dotyczących danego obszaru badawczego, z których wybiera się jedną jako teorię wiodącą dla dalszych analiz**.

Przy czym – z pragmatycznego punktu widzenia – najbardziej funkcjonalna dla przygotowywania prac dyplomowych (w zakresie psychologii)¹⁵ będzie ta teoria, która została już dość dobrze rozpropagowana w danej dyscyplinie naukowej, gdyż są dla niej dostępne odniesienia bibliograficzne w literaturze przedmiotu i – co ważniejsze – są dla niej dostępne odpowiednie (wystandaryzowane, zobiektywizowane, znormalizowane, zaadaptowane kulturowo oraz trafne i rzetelne) narzędzia badawcze/testy psychologiczne¹⁶.

nich itd. Nieco przewrotnie można tu zapytać: *Jak widzą świat psychologowie poznawczy?* – no cóż: psychologowie poznawczy widzą świat (jak to psychologowie poznawczy) przez pryzmat „czunków informacji” (ang. *chunk of information*) i „czunkingowania” (ang. *chunking*) itd. Ergo: Świat, jaki jest, każdy widzi! „Podobnie, jakkolwiek inaczej niż wszyscy inni”.

¹⁵ Co nie jest równoznaczne z prowadzeniem badań naukowych (w zakresie psychologii i nie tylko), gdyż: (a) **badania naukowe w swej istocie bazują na teoriach naukowych/odnoszą się do teorii naukowych** – co więcej: **jest to zależność (wprost?) proporcjonalna** – tj. im więcej dostępnych jest podejść teoretycznych, tym lepiej/łatwiej można uchwycić istotę badanego problemu; (b) (na pewnym etapie rozwoju nauki) **w ramach badań i analiz naukowych tworzy się nowe teorie naukowe** (a potem się je sprawdza/testuje) i (c) **nauka nieustannie się rozwija**, zatem (na obecnym etapie rozwoju nauki/wiedzy ludzkiej) **w nauce nie ma jednej jedynej teorii wszystkiego** (jakkolwiek można zaobserwować usilne dążenie do zbudowania tzw. ogólnej teorii wszystkiego, zwłaszcza w fizyce/naukach przyrodniczych – patrz przykładowo: Barrow, 1991, 2008; Davies i Brown, 1992; Hawking, 2005, 2011; Muthukrishna, 2023; Schreiber, 2022; Weinberg, 1993; Wilber, 2001). **W tym kontekście w psychologii mówi się o dążeniu do stworzenia tzw. ogólnej teorii zachowania** (patrz szerzej: Gasiul, 2006, 2012, 2020; Oleś, 2013).

¹⁶ Warto przy tym pamiętać, iż: „Osoby badane reagują ponadto na cechy fizyczne i spostrzegane cechy psychiczne osoby badającej. Znaczenie może mieć właściwie wszystko: płeć osoby prowadzącej badanie, jej atrakcyjność fizyczna, sposób prowadzenia badania, przypisywane jej cechy osobowości, przynależność do pewnej grupy społecznej itd. Badanie psychologiczne, zwłaszcza prowadzone w warunkach «twarzą w twarz», nigdy nie jest wolne od tego rodzaju wpływów, a zatem nie może być całkowicie obiektywne. Dlatego cechą naukowego sposobu prowadzenia badań w psychologii jest dążenie do obiektywizmu, czyli próba zneutralizowania wpływu, jaki na końcowy wynik badania wywierają właściwości osoby badającej i sposób jest postępowania [podkr. Z.M.]” (Nęcka, 2023, s. 46–47).

4. Użyteczność Internetu w procesie przygotowywania części teoretycznej pracy dyplomowej

Analiza literatury przedmiotu oraz praktyka pracy naukowo-dydaktycznej piszącego niniejsze słowa sugeruje, iż można wskazać trzy najbardziej ogólne podejścia do używania zasobów Internetu w procesie przygotowywania pracy dyplomowej (z zakresu psychologii)¹⁷:

- I. **Podejście cyfrowych tubylców** (patrz szerzej: Palfrey i Gasser, 2008; Pinheiro i Simões, 2016; Prensky, 2001a, 2001b): **można korzystać ze wszystkiego**, co jest dostępne w Internecie, i jednocześnie może być wykorzystane w procesie przygotowywania pracy dyplomowej – z zachowaniem tzw. praw autorskich (własności intelektualnej) oraz wskazywaniem daty dostępu do przedmiotowego zasobu (konieczne jest tu podawanie adresu strony internetowej [http:] oraz [w zależności od przyjętego stylu cytowania/wersji reguł APA] daty dostępu, gdyż treści zawarte na stronach internetowych są ze swej natury ulotne i zmienne). Warto w tym miejscu nadmienić, iż uwzględnione przez piszącego pracę **materiały winny mieć tematyczny związek z poruszaną w pracy problematyką badawczą**, a nie stanowić tzw. postmodernistyczny zlepek luźnych materiałów udowadniających niepowiązane ze sobą fakty, idee, twierdzenia, intencje itd. (jak to się coraz częściej – niestety – zdarza w szkolnictwie wyższym).
- II. **Podejście cyfrowych imigrantów** (patrz szerzej: Palfrey i Gasser, 2008; Pinheiro i Simões, 2016; Prensky, 2001a, 2001b), obejmujące – co jest swoistym paradoksem – także ww. podejście cyfrowych tubylców. W Internecie **winno się szukać materiałów stricte naukowych** – tj. wersji PDF książek i artykułów naukowych oraz baz danych (z zachowaniem wspomnianych wyżej praw autorskich [własności intelektualnej] oraz ze wskazywaniem daty dostępu do przedmiotowego zasobu – konieczne jest tu podawanie linku do materiałów oraz [zazwyczaj] daty dostępu, gdyż treści zawarte na stronach internetowych są ze swej natury ulotne i zmienne) (sic!).

¹⁷ Mając na uwadze postępującą współcześnie informatyzację świata (oraz baz danych), a także cyfryzację i informatyzację nauki/dostępu do wyników i sposobów prowadzenia badań online, przyspieszoną współcześnie koniecznością prowadzenia tzw. wirtualnej edukacji w kontekście pandemii COVID-19 (w latach 2020–2022), można z dużym prawdopodobieństwem wskazać, iż **większość ważnych dla rozwoju badań naukowych opracowań jest współcześnie dostępna online** (problemem jest tu tylko dostęp do odpowiednich serwisów je przechowujących, znajomość języka, w którym są one opisane – jakkolwiek i tu tłumacz Google [<https://translate.google.pl/?hl=pl>] czyni zadziwiające postępy – oraz poziom odczytania/pracowitości autora/-ki przedmiotowej pracy dyplomowej).

III. **Podejście cyfrowych ignorantów:** Dla zasady lub z niemożności nauczania się obsługi komputera i używania Internetu (braku tzw. dostępu?) negujących możliwość stosowania treści/materiałów dostępnych tamże w procesie przygotowywania pracy dyplomowej. Zazwyczaj są to osoby tzw. starej daty, niewierzące w użyteczność Internetu w prowadzeniu badań naukowych, lub osoby, które z różnych przyczyn (zwłaszcza zdrowotnych – patrz: problemy ze wzrokiem itd.) nie mają możliwości samodzielnego sprawdzenia prawdziwości/trafności odniesień bibliograficznych zawartych w przygotowywanej pod ich opieką pracy dyplomowej. Ze swej natury podejście niniejsze jest coraz rzadsze w związku z przechodzeniem na emeryturę osób je przejawiających (względnie: z ich umieraniem).

Mając powyższe na uwadze oraz uwzględniając współcześnie obserwowalne trendy rozwoju nauki (tak w ujęciu globalnym, regionalnym jak i lokalnym), koniecznie należy podkreślić, iż **odwrotu od coraz szerszego wykorzystania źródeł internetowych w procesie przygotowywania prac dyplomowych po prostu nie ma** (sic!). Co więcej, na niektórych uczelniach wyższych obserwuje się tendencje wskazujące na bliski (?) zmierzch papierowych wersji prac dyplomowych/magiisterskich (czego uzasadnieniem jest troska o środowisko naturalne) na rzecz deponowania ich finalnych wersji w systemach online (typu: Archiwum Prac Dyplomowych/APD)¹⁸.

Warto mieć tu na uwadze, że **w odniesieniu do rozważania kwestii przydatności Internetu w przygotowywaniu prac dyplomowych zasadnicze znaczenie mają następujące źródła/strony/wyszukiwarki internetowe** (Ergo: **Warto z nich korzystać przy pisaniu prac dyplomowych!**):

- I. **Google Scholar** (<https://scholar.google.pl/>) – wyszukiwarka ta jest niekwestionowanym królem naukowych wyszukiwarek internetowych, dających możliwość samodzielnego wyszukiwania – i często pobierania – książek oraz artykułów naukowych w formacie PDF.
- II. **ResearchGate** (<https://www.researchgate.net/>) – wyszukiwarka ta stanowi de facto odpowiednik Facebooka dla naukowców i jako taka winna być traktowana z szacunkiem, gdyż różni autorzy nieodpłatnie umieszczają tam swoje najnowsze, opublikowane wcześniej, prace naukowe (tak artykuły, jak i książki).

¹⁸ Co bardziej zgryźliwi (realistycznie myślący?) promotorzy i recenzenci współczesnych prac dyplomowych wskazują na funkcjonalność takiego rozwiązania, argumentując następująco: Z każdym rokiem **poziom „intelektualny”** (wyrażenie celowo umieszczone w cudzysłowie) **przedmiotowych prac dyplomowych jest coraz niższy. Po co zatem marnować papier i miejsce na ich wydrukowanie i przechowywanie?**

III. Academia (<https://www.academia.edu/>) – wyszukiwarka ta stanowi odpowiednik Facebooka dla naukowców. Zdaje się być mniej funkcjonalna/rozbudowana niż ResearchGate, w związku z czym jest trudniejsza w obsłudze (mniej intuicyjna dla współczesnych studentów). Jednak stanowi ona także wartościowe źródło dostępnych nieodpłatnie online publikacji naukowych.

IV. Strony internetowe tak polsko-, jak i obcojęzycznych (współcześnie najczęściej: anglojęzycznych) czasopism naukowych, które publikują online niektóre (rzadziej wszystkie) z wydanych drukiem artykułów naukowych (jakkolwiek i tu zauważalny jest trend publikowania całości treści czasopism w formacie *online first*). Warto tu dodać, iż współcześnie obserwuje się tendencję do publikowania całości objętości poszczególnych czasopism naukowych w wersjach PDF w Internecie (na różnych zasadach – w tym na licencji Creative Commons). Należy tu jednakże podkreślić, że najlepsze anglojęzyczne czasopisma z puli czasopism publikowanych przez Elsevier (<https://www.elsevier.com/>) niestety nadal nie funkcjonują w tzw. otwartym dostępie.

5. Strona formalna przygotowywania pracy magisterskiej / dyplomowej z psychologii

Przy przygotowywaniu pracy dyplomowej – zwłaszcza magisterskiej – winno się zwracać uwagę na dwie kwestie:

- 1) **wskazówki promotora/-ki** oraz
- 2) **własny poziom tzw. świadomości metodologicznej magistranta/-ki** (który winien być nieustannie pogłębiany, rozszerzany i uaktualniany – poczynając od gruntownego zapoznania się z „nieśmiertelnymi” opracowaniami Jerzego M. Brzezińskiego (1947–) [Brzeziński, 2019] i Elżbiety Hornowskiej (1952–) [Hornowska, 2001/2017] oraz innych autorów – patrz zwłaszcza: Drwał, 1995; Francuz i Mackiewicz, 2007; Józefacka i in., 2023; King i Minium, 2020; Spindel, 2005; Stachowski i Zeidler, 2008; Zawadzki, 2006 oraz Babbie, 2008/2013, Creswell, 2013 oraz Frankfort-Nachmias i Nachmias, 2001).

W dalszej kolejności zwykło się zwracać uwagę na następujące kwestie:

- 1) **w aspekcie treściowym:**
 - a) **właściwe zaznaczanie cytatów** – jest to zasadnicza kwestia, która z jakichś – nie wiedzieć jakich powodów – wciąż jest pomijana i błędnie interpretowana przez autorów/-ki prac dyplomowych/magistrantów/-ki.

W kontekście pisania prac dyplomowych – a zwłaszcza magisterskich – niewłaściwe zaznaczenie, a zwłaszcza niezaznaczenie treści „cytowanej”/przepisanej z innego źródła naukowego (książki, artykułu, rękopisu, względnie: źródła internetowego) nazywa się **plagiatem** i – w przypadku wykrycia – **kwalifikuje pracę do unieważnienia, a tym samym odebrania uzyskanego na jej podstawie stopnia zawodowego magistra** (sic!).

W tym przypadku najprostsze rozwiązanie stanowi:

- **właściwe zaznaczanie cytatów w przygotowywanym tekście**, tj. przy wplataniu cudzego tekstu do pracy dyplomowej odpowiednie zaznaczenie go poprzez dodanie cudzysłowu oraz podanie źródła (w standardzie Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego/ American Psychological Association [APA] – jeśli chodzi o psychologię), np.

„W odróżnieniu od agresji, oscylującej między dodatnią i ujemną właściwością psychologiczną, «przemoc» przedstawia się jednoznacznie negatywnie. W dzisiejszym rozumieniu pojęcie przemocy wiąże się z przepisywaniem mu zasadniczo negatywnych treści. Jednak historycznie rzecz biorąc, można zanotować też pozytywne konotacje związane z tym pojęciem, szczególnie w odniesieniu do władzy państwowej; jeszcze obecnie niektóre formy stosowania prawa mają wiele cech przymusu i opresji, które akceptowane są przez systemy demokratyczne; do pewnego stopnia państwo ma monopol na podejmowanie decyzji do tego, co określone będzie mianem przemocy [...]” (Surzykiewicz, 2000, s. 19);

- **stosowanie parafrazowania** – jest to bardzo ważna umiejętność w kontekście przygotowywania tak części teoretycznej, jak i całej pracy dyplomowej. Najprościej rzecz ujmując, **odnosi się ona do opisanego „tego, co zostało znalezione, w książce / podręczniku / artykule naukowym / rękopisie / źródle internetowym” własnymi słowami bądź pojęciami bliskoznacznymi (oraz: dodania czegoś od siebie; zmiany szyku zdań; utrzymania logiczności ciągu przyczynowo-skutkowego pracy dyplomowej – tj. „wplecenia” dodawanego fragmentu w całość przygotowywanej pracy [z podaniem źródła/odnośnika bibliograficznego – sic!])**, np.

Jak wskazuje Janusz Surzykiewicz (2000, patrz zwłaszcza s. 19): przemoc i agresja nie stanowią pojęć tożsamy. Agresja – w literaturze przedmiotu jest raz przedstawiana negatywnie, innym razem pozytywnie (zwłaszcza w odniesieniu do tzw. teorii etologicznych), natomiast przemoc – ze swej istoty – stanowi zjawisko negatywne i dezadaptacyjne społecznie. Jednakże nie zawsze tak było – szczególnie w odniesieniu do władzy państwowej, która może – w pewnej perspektywie – być określana jako „monopol na przemoc” (służący dobru ogółu).

**Stosowanie parafrazowania jest także o tyle istotne w przygotowywaniu pracy dyplomowej, że część teoretyczna pracy dyplomowej musi opierać się na analizie różnych teorii naukowych i nie może stanowić w całości zbioru cytatów z różnych – mniej lub bardziej „naukowych” – czy też (jak kto woli): „naukowych” – publikacji dostępnych w literaturze przedmiotu (sic!). Innymi słowy: Konieczne jest tu stosowanie tzw. mowy związanej, co do zasady stanowiącej autorskie połączenie analizy oraz parafrazowania treści dostępnych w literaturze przedmiotu z utrzymywaniem sensowności wywo-
du przyczynowo-skutkowego w ramach pracy dyplomowej/magisterskiej. Co wydaje się tu szczególnie istotne i niepokojące – oraz co stanowi swoiste *signum temporis* – coraz częściej obserwuje się wśród „studentów” zajmowanie się „wszystkiego typu rzeczami, a nie studio-
waniem”, wynikające z konieczności zdobycia środków na utrzymanie siebie i bliskich, skutkujące niemożnością zdobycia adekwatnego poziomu przygotowania merytorycznego w ramach studiów wyższych. Jak wskazuje na to praktyka pracy naukowo-dydaktycznej piszącego niniejsze słowa – jest na to tylko jedno (rzeczywiście działające) panaceum: **trzeba czytać literaturę przedmiotu!** Tylko czytając – względnie: słuchając dobrze przygotowanych wykładów – zaznajamia się z problematyką naukową i nabywa tzw. obycia w świecie nauki (które następnie skutkuje łatwością przygotowania pracy dyplomowej);**

- b) **w pracach dyplomowych nie korzysta się z Wikipedii i ChataGPT/ sztucznej inteligencji** (chyba że przygotowana praca dotyczy problematyki korzystania z tejsze encyklopedii internetowej lub ChataGPT/ sztucznej inteligencji). W tym kontekście – zazwyczaj w przypisie – winno się wskazać, iż magistrant/-ka (licencjusz/-ka) zdaje sobie sprawę z tzw. potoczności (a więc nienaukowości) wiedzy zawartej w Wikipedii

dii, lecz „Z takich a takich ważkich i rzutkich powodów merytorycznych Autor/-ka będzie uwzględniał/-a Wikipedię... gdyż np. reprezentuje ona tzw. wiedzę ludową; najbardziej rozpowszechnione/ogólne rozumienie problemu itd.”

Gdy idzie zaś o ChatGPT i pochodne narzędzia sprawa jest prosta: na obecnym etapie jego rozwoju (stan na 1 października 2025 roku) jest to narzędzie zbyt niedoskonałe, aby móc mu w pełni zawierzyć, gdyż – ze swej istoty – zamiast tworzyć nową wiedzę, jest on zaprogramowany tak, aby „pod pozorami inteligencji” (nie zawsze sensownie) kompilować (żeby nie powiedzieć: plagiatować) dostępne mu informacje z różnych (często niesprawdzonych – sic!) źródeł internetowych. Co więcej, piszący niniejsze słowa z całą mocą może stwierdzić, iż ChatGPT tworzy/„wypluwa” odnośniki do „źródeł” literaturowych **nieistniejących w rzeczywistości** (sic!) – w fachowej literaturze przedmiotu jest to określane jako tzw. halucynowanie;

2) w aspekcie formalno-metodycznym:

- a) **stosowanie w trakcie przygotowywania pracy dyplomowej tzw. standardów APA** (na cywilizowanych uczelniach w przypadku psychologii) – tj. uznanych międzynarodowo standardów edytorskich przygotowywania naukowych tekstów psychologicznych na podstawie reguł Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego/American Psychological Association (APA)¹⁹.

Analiza literatury przedmiotu, rzetelność naukowo-badawcza oraz logika tzw. brzytwy Ockhama przyjęta przez piszącego niniejsze słowa wskazuje, iż niniejszy paragraf – skądinąd stanowiący o istocie poruszanego tu aspektu formalno-metodycznego przygotowywania prac dyplomowych z psychologii – stanowi kwestię drugorzędną względem głównego tematu niniejszego opracowania.

¹⁹ Mając na uwadze pozycję American Psychological Association (APA) w tzw. międzynarodowym środowisku naukowo-badawczym i zawodowym psychologii (tak amerykańskiej, jak i światowej) oraz – ze szeregów racjonalnych skądinąd – dążenie do unifikacji publikacji i prac badawczych w zakresie dyscypliny, przyjęto po raz pierwszy zaproponowany w 1952 roku (sic!) w ramach *Publication manual of the American Psychological Association* (Council of Editors, 1952) tzw. **standard APA (ang. APA style)** za obowiązujące w całym światowym środowisku psychologicznym (na cywilizowanych uczelniach wyższych!) reguły publikowania wszelkiego rodzaju prac naukowo-badawczych. Koniecznie trzeba tu wskazać, iż z rozwojem tak psychologii naukowej, jak i empirycznej stopniowej ewolucji (oraz rozszerzeniu) ulegały ww. standardy edytorskie – dość powiedzieć, iż obecnie (w 2025 roku) dostępna jest już siódma (sic!) edycja tegoż manualu – patrz: American Psychological Association, 2020.

Mając to na uwadze, piszący niniejsze słowa pozwala sobie skierować zainteresowanych Czytelników do następujących rodzajów źródeł/opracowań problemowych (tak książkowych, jak i multimedialnych):

- E. Skimina, J. Harasimczuk, J. Ciecuch (2022). *Podstawowe standardy edytorskie naukowych tekstów psychologicznych w języku polskim na podstawie reguł APA 7*, Liberi Libri. <https://doi.org/10.47943/lib.9788363487560>, <https://liberilibri.pl/apa7>;
 - J. Harasimczuk, J. Ciecuch (2012). *Podstawowe standardy edytorskie naukowych tekstów psychologicznych w języku polskim na podstawie reguł APA*. Liberi Libri. <https://liberilibri.pl/standardy-apa-6-pl>;
 - <https://apa7.liberilibri.pl> – polskojęzyczna strona internetowa stanowiąca syntezę treści zawartych w ww. opracowaniu metodycznym Skiminy, Harasimczuk i Ciecucha (2022);
 - <https://apastyle.apa.org/products> – anglojęzyczna strona internetowa zawierająca przedmiotowe manuale APA dotyczące strony formalno-metodycznej psychologicznych publikacji naukowych oraz materiały z nimi powiązane;
 - tutoriale znajdujące się na portalu YouTube, dotyczące reguł przygotowania strony formalno-metodycznej tekstu psychologicznego, poprawnego cytowania i przygotowywania bibliografii w ramach standardu APA (patrz szerzej: https://www.youtube.com/results?search_query=apa);
- b) **standardy formalno-metodyczne przygotowywania pracy dyplomowych na danej uczelni w zakresie edycji tekstu** – obejmujące między innymi: wielkość interlinii, normalizację tekstu, sposoby cytowania źródeł (przypisy dolne vs standard APA) itd. Warto tu nadmienić, iż w pracach naukowych – na cywilizowanych uczelniach wyższych – stosuje się tzw. tekst znormalizowany: czcionka Times New Roman, 12 pkt, interlinia 1,5, wszystkie marginesy: 2,5 cm (w przypadku pracy dyplomowej: lewy margines 3,5 cm – wszystkie pozostałe: 2,5 cm), całość wyjustowana, tytuły i śródtytuły pogrubione i oddzielone światłem, wcięcie akapitowe; bez kropki na zakończenie (śród)tytułu. Mając na uwadze – niestety nadal istnieją – odmienność preferowanych standardów przygotowywania prac dyplomowych na różnych uczelniach wyższych, najlepiej jest w tej kwestii kontaktować się bezpośrednio z osobą prowadzącą seminarium (licencjackie czy też magisterskie), aby uzyskać adekwatne wymagania formalno-metodyczne oraz – w dalszej kolejności – przejrzeć przykładową pracę dyplomową/magisterską przygotowaną pod kierunkiem promotora/-ki i naśladować to, co jest tam dobre.

Zakończenie

Nauka stanowi procesualną obiektywizację ludzkiego poznania za pomocą metody naukowej celem wytworzenia maksymalnie (poznawczo/treściowo) nośnych uogólnień (wiedzy, teorii naukowych). Istotą nauki jest poszukiwanie prawdy i opisywanie jej/świata za pomocą metody naukowej (sic!). W tym kontekście istotą pracy dyplomowej (z nauk społecznych/psychologii) jest logicznie uporządkowane, sensowne, spójne i konkluzywne przedstawienie wniosków wysuniętych z analizy danych empirycznych uzyskanych na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych, mających zweryfikować prawdziwość założonych uprzednio (na podstawie zauważonych w toku przygotowywania części teoretycznej pracy dyplomowej luk/nieścisłości w przeanalizowanej tematyce trafnej i rzetelnej literaturze przedmiotu) (hipo)tez²⁰.

Pożądane byłoby także (w pracy stricte naukowej: doktorskiej i habilitacyjnej oraz książce profesorskiej konieczne!) metodologicznie poprawne opracowanie i rozwiązywanie oryginalnego problemu badawczego.

Bibliografia

- American Psychological Association. (2020). *Publication manual of the American Psychological Association, 7th edition*. American Psychological Association.
- Andersen, H., Barker, P., Chen, X. (2006). *The cognitive structure of scientific revolutions*. Cambridge University Press.

²⁰ Inaczej (bardziej naukowo, jakkolwiek i bardziej nieprzejrzysto) rzecz ujmując:

Istotą pracy dyplomowej (z psychologii) jest przedstawienie (i samodzielne przeprowadzenie) procesu badawczego celem uzyskania bazujących na empirii (sic!), poznawczo nośnych, aplikowalnych, intersubiektywnie komunikowalnych i sprawdzalnych wniosków z badań własnych, obejmujące:

- a) klarowne, logicznie i semantycznie trafne ustalenie tematyki analiz;
- b) adekwatne dobranie i wykorzystanie teorii naukowych/treściowo trafnej literatury przedmiotu;
- c) dobór odpowiedniej metody i bazującej na niej metodologii analiz;
- d) ustalenie interesujących autora/-kę pracy ogólnych kierunków analizy problemu w formie (dobrze postawionych) tzw. pytań badawczych (tak ogólnych, jak i szczegółowych);
- e) postawienie opartych na zauważonych lukach/nieścisłościach w przeanalizowanej literaturze przedmiotu (hipo)tez i na ich podstawie/w nawiązaniu do nich;
- f) dobranie i użycie – zgodnie z zasadami sztuki – testów psychologicznych;
- g) obliczenie, przeanalizowanie, opisanie/zaprezentowanie uzyskanych danych (empiryczno-statystycznych – gdy idzie o psychologię) na;
- h) trafnie i rzetelnie dobranych próbach badawczych w celu uzyskania tytułu zawodowego (względnie stopnia naukowego).

- Babbie, E. (2008/2013). *Podstawy badań społecznych* (tłum. W. Betkiewicz i in.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Barrow, J.D. (1991). *Theories of everything: The quest for ultimate explanation*. Oxford University Press.
- Barrow, J.D. (2008). *New theories of everything: The quest for ultimate explanation*. Oxford University Press.
- Bronk, A. (2006). Metoda naukowa. *NAUKA*, 1, 47–64.
- Bronk, A., Walczak, M. (2019). *Metoda naukowa*. W: S. Janeczka, M. Walczak, A. Starościc (red.). *Metodologia nauk. Cz. I: Czym jest nauka?* (seria: *Dydaktyka Filozofii*, t. 9, s. 89–153). Wydawnictwo KUL.
- Brzeziński, J.M. (2019). *Metodologia badań psychologicznych. Wydanie nowe*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cleland, C.E. (2011). Nauki historyczne, nauki eksperymentalne i metoda naukowa (tłum. D. Sagan). *Filozoficzne Aspekty Genezy*, 8, 105–120.
- Council of Editors. (1952). Publication manual of the American Psychological Association. *Psychological Bulletin*, 49(4), 389–449.
- Creswell, J.W. (2013). *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane* (tłum. J. Gilewicz). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Czupryński, A. (2023). Postrzeganie metody naukowej w naukach o bezpieczeństwie. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*, 27, 109–118.
- Davies, P.C.W., Brown, J. (red.). (1992). *Superstrings: A theory of everything?* Cambridge University Press.
- Devlin, W.J., Bokulich, A. (red.). (2015). *Kuhn's structure of scientific revolutions – 50 years on*. Springer.
- Drwał, R.Ł. (1995). *Adaptacja kwestionariuszy osobowości. Wybrane zagadnienia i techniki* (red. P. Brzozowski, współpraca P. Oleś). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Epstein, S. (1973). The self-concept revisited: Or a theory of a theory. *American Psychologist*, 28, 404–416.
- Feist, J., Feist, G.J. (1998). *Theories of personality* (wyd. 4). McGraw Hill.
- Feyerabend, P. (1975). *Against method: Outline of an anarchistic theory of knowledge*. New Left Books.
- Feyerabend, P. (1978). *Science in a free society*. Verso Books.
- Feyerabend, P. (1984). *Science as art*. Laterza.
- Feyerabend, P. (1987). *Farewell to reason*. Verso Books.
- Feyerabend, P. (1991). *Three dialogues on knowledge*. Wiley-Blackwell Press.
- Feyerabend, P. (2016). *Philosophy of nature*. Polity Press.
- Francuz, P., Mackiewicz, R. (2007). *Liczyby nie wiedzą, skąd pochodzą. Przewodnik po metodologii i statystyce: nie tylko dla psychologów*. Wydawnictwo KUL.
- Frankfort-Nachmias, C., Nachmias, D. (2001). *Metody badawcze w naukach społecznych*. Zysk i S-ka.
- Gasiul, H. (2006). *Psychologia osobowości. Nurty, teorie, koncepcje*. Wydawnictwo Difin.
- Gasiul, H. (2012). *Psychologia osobowości. Nurty, teorie, koncepcje* (wyd. 2). Wydawnictwo Difin.
- Gasiul, H. (2020). *Psychologia osobowości. Nurty, teorie, koncepcje* (wyd. 3). Wydawnictwo Difin.
- Gergen, K.J. (1982). *Toward transformation in social knowledge*. Springer.
- Gower, B.S. (1997). Konwencjonalizm, wnioskowanie probabilistyczne i metoda naukowa (tłum. A. Jedynak). *Przegląd Filozoficzny – Nowa seria*, 6(1(21)), 157–172.
- Grabowski, M. (1998). *Istotne i nieistotne w nauce. Szkice z aksjologii nauki*. Wydawnictwo Rolewski.

- Grobler, A. (2008). *Metodologia nauk*. Wydawnictwo Aureus, Wydawnictwo ZNAK.
- Hall, C.S., Lindzey, G. (1990). *Teorie osobowości* (tłum. J. Kowalczevska, J. Radzicki). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Harasimczuk, J., Ciecuch, J. (2012). *Podstawowe standardy edytorskie naukowych tekstów psychologicznych w języku polskim na podstawie reguł APA*. Liberi Libri. <https://liberilibri.pl/standardy-apa-6-pl>
- Hawking, S.W. (2005). *The theory of everything: The origin and fate of the universe (special anniversary edition)*. Phoenix Books.
- Hawking, S.W. (2011). *The illustrated theory of everything: The origin and fate of the universe*. Phoenix Books.
- Heller, M. (1992). *Filozofia nauki*. Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie.
- Hornowska, E. (2001/2017). *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo Naukowe Scholar. <https://apa7.liberilibri.pl>
<https://apastyle.apa.org/products>
<https://liberilibri.pl/apa7>
<https://liberilibri.pl/standardy-apa-6-pl>
<https://scholar.google.pl/>
<https://sjp.pwn.pl/sjp/praktyk;2572279.html>
<https://sjp.pwn.pl/slowniki/kwalifikacja.html>
<https://sjp.pwn.pl/slowniki/nauka.html>
<https://sjp.pwn.pl/slowniki/teoria.html>
<https://sjp.pwn.pl/szukaj/kompetencje.html>
<https://sjp.pwn.pl/szukaj/praktyka.html>
<https://sjp.pwn.pl/szukaj/teoretyk>
<https://translate.google.pl/?hl=pl>
<https://www.academia.edu/>
<https://www.elsevier.com/>
<https://www.practest.com.pl/sklep/testy>
<https://www.researchgate.net/>
https://www.youtube.com/results?search_query=apa
- Józefacka, N.M., Kołek, M.F., Arciszewska-Leszczyk, A. (2023). *Metodologia i statystyka* (t. 1: *Przewodnik naukowego turysty*). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kamiński, S. (1961). *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*. Towarzystwo Naukowe KUL.
- Kawa, J. (2013). Metodologia, metodyka, metoda jako podstawa wywodu naukowego. *Studia Prawnoustrojowe*, 21(1), 169–188.
- King, B.M., Minium, E.W. (2020). *Statystyka dla psychologów i pedagogów* (tłum. M. Zakrzewska). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kmita, J. (1976). *Szkice z teorii poznania naukowego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kotowa, B., Such J. (red.). (1995). *Kulturowe konteksty poznania*. Wydawnictwo Naukowe IF UAM.
- Krajewski, W., Strawiński, W. (1993). *O uniwersalności i jedności nauki*. Centrum Uniwersalizmu, Uniwersytet Warszawski.
- Kuhn, T.S. (1970). *The structure of scientific revolutions* (wyd. 2 rozsz.). University of Chicago Press.
- Lakatos, I. (1976). *Proofs and refutations: The logic of mathematical discovery*. Cambridge University Press.

- Lakatos, I. (1977). *The methodology of scientific research programmes: Philosophical papers* (t. 1). Cambridge University Press.
- Lakatos, I. (1978). *Mathematics, science and epistemology: Philosophical papers* (t. 2). Cambridge University Press.
- Lakatos, I., Musgrave, A. (red.). (1970). *Criticism and the growth of knowledge*. Cambridge University Press.
- Larsen, R.J., Buss, D.M. (2005). *Personality psychology: Domains of knowledge about human nature* (wyd. 2). McGraw Hill.
- McAdams, D.P. (1994). *The Person: An introduction to Personality Psychology*. ForthWorth: Hartcourt Brace College Publishers.
- Muthukrishna, M. (2023). *A theory of everyone: The new science of who we are, how we got here, and where we're going*. MIT Press.
- Nagel, E. (1961). *Struktura nauki* (tłum. J. Giedymin, B. Rassalski, H. Eilstein). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nęcka, E. (2023). *Psychologia. Wprowadzenie*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Newman, B.M., Newman, P.R. (2024). *Teorie rozwoju człowieka* (tłum. M. Białecka, M. Szpak, M. Szmytke). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Oleś, P.K. (2013). *Wprowadzenie do psychologii osobowości. Wydanie nowe*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Ossowski, S. (1967). *O nauce*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Palfrey, J., Gasser, U. (2008). *Born digital: Understanding the first generation of digital natives*. Basic Books.
- Pervin, L.A., John, O.P. (2002). *Osobowość. Teoria i badania*. Wydawnictwo UJ.
- Pinheiro, M.M., Simões, D. (red.). (2016). *Handbook of research on engaging digital natives in higher education settings*. IGI Global.
- Popper, K.R. (1945). *The open society and its enemies* (t. 1–2). Routledge.
- Popper, K.R. (1957). *The poverty of historicism*. Routledge.
- Popper, K.R. (1959). *The logic of scientific discovery*. Psychology Press.
- Popper, K.R. (1963). *Conjectures and refutations: The growth of scientific knowledge*. Routledge.
- Popper, K.R. (1973). *Objective knowledge: An evolutionary approach*. Oxford University Press.
- Popper, K.R. (1977). *Logika odkrycia naukowego* (tłum. U. Niklas). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Popper, K.R. (1982). *The open universe: An argument for indeterminism*. Routledge.
- Popper, K.R. (1992). *Wiedza obiektywna. Ewolucyjna teoria epistemologiczna* (tłum. A. Chmielewski). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Popper, K.R. (1994). *The myth of the framework: In defence of science and rationality*. Routledge.
- Prensky, M. (2001a). *Digital natives, digital immigrants*. <https://marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
- Prensky, M. (2001b). *Digital natives, digital immigrants, part II: Do they really think differently?* <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part2.pdf>
- Prywatna e-mailowa korespondencja naukowa z dr. hab. Adamem Tarnowskim, prof. UMK, z dnia 6 stycznia 2024 roku.
- Sadowski, A., Szydlik, A. (2016). Poznanie naukowe i kanony nauki. *Optimum. Studia Ekonomiczne*, (2(80), 55–68.

- Schreiber, D. (2022). *The theory of everything else: A voyage into the world of the weird*. Mudlark.
- Skimina, E., Harasimczuk, J., Ciecuch, J. (2022). *Podstawowe standardy edytorskie naukowych tekstów psychologicznych w języku polskim na podstawie reguł APA 7*, Liberi Libri. <https://doi.org/10.47943/lib.9788363487560>, <https://liberilibri.pl/apa7>
- Spendel, Z. (2005). *Metodologia badań psychologicznych jako forma świadomości historycznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Stachowski, R., Zeidler, W. (red.). (2008) *Opisowa metodologia badań psychologicznych. Studia i przykłady*. Vizja Press & IT.
- Such, J. (1973). *Wstęp do metodologii ogólnej nauk*. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Such, J. (1975). *Problemy weryfikacji wiedzy*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Such, J., Szcześniak, M. (1997). *Filozofia nauki*. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Surzykiewicz, J. (2000). *Agresja i przemoc w szkole. Uwarunkowania socjoekologiczne*. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.
- Tiuhtin, V.S. (1983). Metoda a metodologia naukowa. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio I. Philosophia-Sociologia*, 8(12), 167–180.
- Weinberg, S. (1993). *Dreams of a final theory: The search for the fundamental laws of Nature*. Hutchinson Radius.
- Wilber, K. (2001). *A theory of everything: An integral vision for business, politics, science and spirituality*. Shambhala Publications.
- Zawadzki, B. (2006). *Kwestionariusze osobowości. Strategie i procedura konstruowania*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.